

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN M ÜFETTİŞLİK GÖREV BÖLGESİNDEN GERİ ÇAĞRILMASINA NEDEN OLAN GELİŞMELER

Zekeriya TÜRKMEN'

GİRİŞ

Mütareke Döneminde kumlan askerî müfettişlikler içerisinde şüphesiz en önemlisi IX. Ordu (in.Ordu) Kafaları Müfettişliği idi. Bu müfettişlik gerek Anadolu'daki ordunun yeniden teşkilatlanması hususunda, gerekse ülkenin kurtarılmasında büyük rol oynayacak olan Mustafa Kemal (ATATÜRK) Paşa'run emrinde bulunmasından dolayı son derece önemli idi.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen M.Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyasi yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inanıyordu.O İstanbul'a gelişinden, 1919 yılı Nisan ayma kadar geçen beş aylık süre içinde çeşitli temaslarda bulundu.¹

Dr., Genelkurmay ATAŞE Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi.

¹ M. Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetlerinde esas olarak hükümet kurmak, olmazsa kurulacak hükümete Harbiye Nazın olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. O, bu faaliyetleri sırasında ttihad ve Terakki Cemiyeti yetkilileri ile yakınlaşmayı, Meclis-i Meb'usân eski reisi Ahmet Rıza Beyle temas kurmayı düşündüğü gibi dönemin önde gelen asker-devlet adamlarından Ahmet İzzet Paşa ile de temasa geçmek niyetinde idi. Bk., Sina Aksin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1983, s. 125-133. Öte yandan, M. Kemal'in bu düşüncelerini uygulamaya kayması mümkün olmadı. Bu dönemdeki faaliyetlerini bilahare Falih Rıfkı'ya anlatan M. Kemal Paşa: "... Ağır ve kafi bir kararın doğruluğuna inanmak için vaziyeti her köşesinde mütalaa etmek, tereddüde yer bırakmamak, başka ihtimal kalmadığına inanmak için mütareke esnasmdadört-beş ay (13 Kasım 1918 - 16 Mayıs 1919) İstanbul'da kaldığım" belirtmişti. Bk., Falih Rıfkı Alay, *Atcaılrk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1955, s.97. Mustafa Kemal Paşa bu sırada İngilizlerle de temasta bulunmaktan geri kalmamıştı. O, basın yoluyla İngilizler'den yana bir tavır sergileyerek onların şüphelerinden uzak durmayı planlar ve 17 Kasım 1918Me Minberde , 18 Kasım 1918Me Vakıl'de yayımlanan mülakatında; İngilizler'in Osmanlı Milleti'ne gösterdiği iyi niyet ve dostluktan uzun uzun bahsetti. Geniş bilgi için bk., Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.99; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD.), c.m, (1961), s.l. Hatla

M. Kemal Paşa, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında politika gereği, İngilizlerle münasebetlerde bulunmaktan çekinmiyor, saray ve çevresiyle olan ilişkilerinde de dikkatli davranıyordu. Nitekim, bu sırada İstanbul'da yönetimin karşı olduğu şeylere kendisinin de karşı olduğunu gösteriyor ve siyasî taktikler sergiliyordu. Bu arada belirtmek gerekirse, kendisi, bir süre Padişah Vahdettin¹'ü yaverliğini yapmış², diğer taraftan Çanakkale'deki başarısından dolayı herkesçe tanınmış bir generaldi. İşte bu durumu çok iyi değerlendiren M. Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde bir kaç kez (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde padişah ile görüşme fırsatını buldu. Keza, M. Kemal Paşa'nın yukarıda izah edilmeye çalışılan tasarısı ve düşünceleri çok ince düşünülmüş fikirlere sahipti. O, bu taktiklerinin bir süre sonra ortaya çıkan gelişmelere bakılırsa zararını değil, faydasını gördü.

İstanbul'da sürdürülen uzun temasların sonunda M. Kemal Paşa'nın ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi uygun görüldü³. M. Kemal Paşa, 30 Nisan 1335 (1919) tarihinde IX. Ordu Kıt'aâtı Müfettişliğine tayin olundu⁴. Aynı gün Harbiye Nazırın (Milli Savunma Bakam) Şakir Paşa tarafından sadaret makamına, yapılan bu tayin hakkında bilgi verildi⁵, bundan sonra, IX. Ordunun işe ve ikmâlî için vilayetlerle yazışma başlatıldı⁶.

Müfettişlik talimatnamesine göre, M. Kemal'in görevi, Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini engellemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren kuva-yı milliye veya şuraları ortadan kaldırmak, İtilaf Devletlerinin istekleri dışında bir harekette bulunmamak, onların şikayet ettikleri olayları önlenmektir.

bu sırada M. Kemal İngiliz casusu Rahip Frew'le temas kurdu. Bk., Jaeschke, Aynı eser, s.97; S. Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I. (1969). s.372.

² M. Kemal Paşa 23 Eylül 1918 tarihli irade ile yaveran-ı hazret-i şehriyarfiliğe getirildi. Bk., Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıalı Evrak Odası (BOA.BEO.), Harbiye Giden nr: 340052. 9 Ağustos 1919 tarihinde de yaverlik rütbesi kaldırıldı. Bk., BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343882. Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile Sultan Vahdettin arasında padişahın şelzadeliik döneminde Almanya seyahati vesilesiyle bir yakınlık kurulduğunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan Hüsamettin Ertürk de eserinde izah eder. Bk., Hüsamettin Ertürk, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATAŞE) Kütüphanesi, Daktilo Metin, s.87 vd.

³ Hüsamettin Ertürk, Aynı eser, s.88 vd; Bu konu daha sonra yapılan araştırmalarda da ele alınmıştır. Mesela David Fromkin batılı gözü ile olaylara yaklaşarak, bu sırada bütün gelişmelerin M. Kemal Paşa'nın lehine olduğunu ifade eder. M. Kemal'in müfettişlik için Samsun -yolculuğunu bir yerde XX. yüzyılın en büyük politik yolculuğu olduğunu belirtir. Bk., Banşa Son Veren Banş, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s.404.

⁴ BOA. BEO., Harbiye Giden nr:342765; BOA. Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT.), nr: 68/11.

⁵ ün. Kur. ATAŞE Arşivi: 1 -1, Kls:1 1, Ds: 164, F: 1;BOA. Harbiye Terliat, Tevcihat nr: 67/5.

⁶ BOA. Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR), nr:99/55; ayrıca bk., Midhat Sertoğlu, "Millî Mücadelede M. Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD.)*, Sy:14, (Kasım 1968), s.5-41.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Bölgedeki Faaliyetleri İngilizlerin Endişeleri

15 Mayıs 1919 günü vedalaşmak için Babıâli'ye giden M. Kemal Paşa, orada, İzmir'in işgal haberini aldı ve hükümet erkânını da büyük bir telaş içerisinde buldu, Ertesi gün (16 Mayıs) yapılan selamlık resmine Bahriye Nazın Avni ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat Paşa ile birlikte katıldıktan sonra⁷, -öğleden sonra- saat 16.00'da Bandırma Vapuruna binerek maiyeti ile Samsun'a hareket etti⁸.

M. Kemal Paşa üç günlük bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardı. Paşa ilk iş olarak mıntıkasında bulunan Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamüretlaziz (Elazığ), Diyarbakır vilayetleri ile Erzincan müstakil mutasarrıflığı ve 15. ve 20. Kolordu komutanlıklarına iki numaralı emrini yayınladı. Bu emrinde, Samsun'da bir kaç gün kalacağını, memleketteki asayişsizlik ve eşkıyalığın sebepleri hakkında gerekli bilgiyi toplamaya çalışacağını, bu konuda valilerin kendisine yardımcı olmaları gerektiğini hatırlatmakta idi¹⁰. M. Kemal'in Samsun'da bulunduğu 24 Mayıs tarihine kadar, müfettişlik ile hükümet arasındaki yazışmaların gayet normal devam ettiği fakat, zaman zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülüyordu. Havza'ya geçişinden sonraki günlerde görüş ayrılıkları daha da arttı. M. Kemal Paşa, Samsun'daki işgal hadisesi ile İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi 20 Mayıs tarihli iki ayrı telgrafi ile sadarete bildirdi". Paşa, telgrafında, bu tür saldırıların hükümetçe

⁷ ASD. , c.I, s.15; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s.32; bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bk., İkdam nr: 7998, 16 Mayıs 1335; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk*, c.I, Ankara 1970, s.303;

⁸ Miralay Mehmet Arif, Aynı Eser, s.25; Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde şunlar bulunuyordu: M. Kemal Paşa'nın maiyetinde İli. Kolordu Komutanı Erkân-ı Harp Miralay Re'let (Bele Paşa) Bey, Erkân-ı Harp Miralay, Müfettişlik kurmay başkanı Manastırlı Kâzım (Dirik Pastı) Bey, Tabip Miralay İbrahim Talî (Öngören) Bey, Erkân-ı Harp Kaymakamı Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Erkân-ı Harp Binbaşı Hüseyin (Gerede) Bey, Topçu Binbaşı Kemal (Doğan) Bey, Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfî (Süsoy), Üsteğmen Hayati, Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), Üsteğmen Abdullah (Kunt), Teğmen Muzaffer (Kılıç), Birinci sınıf kâtip Faik (Aybars), Dördüncü sınıf kâtip Memduh (Atasev) Beyler bulunuyordu. Bk., Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s. 16.

⁹ Aledmar nr:86-1 396, 17 Mayıs 1335; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.117.

¹⁰ Gn. Kur. ATAŞE Arşivi: 1-1, K1s:11, Ds: 164, F:22, 19 Mayıs 1919.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982, Belge nr:25; M. Kemal Paşa aynı yoldaki telgrafları Harbiye Nezaretine de göndermişti. Bk., Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD.), Sy:4, (1953), vesika nr:68.

önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve kendisinin de bunlardan haberdar edilmesini istedi \

İstanbul'da ise, IX. Ordu Kıt'aa'lı Müfettişi M. Kemal Paşa'nın geniş bir subay kadrosu ile Samsun'a gitmesinden ve orada millî galeyana neden olmasından dolayı İngilizler'in kuşkusu giderek arlı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Karadeniz Ordusu Komutanı General Münc, 19 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırına gönderdiği şifrede duydukları kuşkulardan anlattı. Milne, IX. Ordu dağıldığı halde ona bağlı birlikler için bir müfettişin geniş bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin asıl amacının ne olduğunu öğrenmek istedi. General, ayrıca bu heyet'in, niçin Sivas'a doğru hareket etmekte olduğunu merak ettiğini belirterek bu konunun açıklanmasını istedi*³. Nitekim, yukarıdaki bu İngiliz tepkisine karşı Osmanlı hükümeti iki ayrı cevap verdi. İlk cevap Harbiye Nezareti tarafından verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın imzası olan bu belgede IX. Ordu Müfettişliğinin Konya'da kumlan Yıldırım Kıt'aatı (II.Ordu) Müfettişliğinin benzeri olduğu ve belirli bir merkezi olmadığı açıklandı. Müfettişlikten beklenen görevlerin ise şunlar olduğu belirtiliyordu: Geniş bir bölgeye dağılınuş olan birliklerin genel durumlarını yerinde incelemek, bölgedeki tüfek, sürgü kolu ve top kamalarının toplanıp belirlenen yerlere gönderilmesini sağlamak, bölgede her hangi bir asayişsizlik olayına yer vermemek⁴. Cevat Paşa'nın İngilizlerce verdiği bu cevaba bakılırsa M. Kemal Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından korunduğu anlaşılmakta idi. Öte yandan, Sadrazam Damat Ferit ise, aynı zamanda Hariciye Nazırın sıfatı ile 25 Mayıs'la Milne'ye verdiği cevapta; M. Kemal'in Anadolu'da görevlendirilmesinin ilk nedeninin Galthorpe'nin 21 Nisan 1919 tarihli notası olduğunu vurguladıktan sonra, ülkedeki asayişsizlik, sükûn ve asayişin her hangi bir şekilde bozulmasını önlemek amacıyla bu ordu müfettişliğinin kurulduğunu ve doğu vilayetlerinde görev yapacağını belirtmekte idi⁵.

Samsun'da bulunan İngiliz istihbarat subayları ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine ordu müfettişinin çalışmaları hakkında devamlı raporlar veriyorlardı. Yüzbaşı Hurst, 21 Mayıs tarihli raporunda Samsun yöresindeki çete faaliyetlerinden ve şehre Rusya'dan 500 Rum'un getirilip yerleştirildiğinden bahsettikten sonra, M. Kemal'in bölgeye varışı ve teftiş gezileri hakkında önemli bilgiler aktarıyordu¹⁰. Öte yandan M. Kemal Paşa da, sadarete gönderdiği raporlarında İngiliz faaliyetleri hakkında bilgiler vermekte idi¹⁷. Nitekim M. Kemal, asayişsizlik hakkında 21, 22 ve 24 Mayıs tarihlerinde beş ayrıntılı rapor gönderdi¹⁸. Bu raporlarda jandarmanın takviye edilmesini istedi; Harbiye Nazırın Şevket Turgut Paşa da 26 Mayıs tarihli cevabı telgrafında bunu

¹² Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgraf]", BTTD, Sy:5, s.9.

¹³ Gn. Kur. ATAŞE Arşivi: 1-1, Kls:11, Ds:164, F:29; HTVD., Sy:I, vesika nr:15; ayrıca bk.Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.269-270.

¹⁴ HTVD, Sy:1, vesikanr:16.

¹⁵ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s.267-269.

¹⁶ Yüzbaşı Hursftan Amiral Calthorpe'a gönderilen bu mufassal rapor için bk. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, Ankara 1992, s.4-5.

¹⁷ BUA.BEO., Dahiliye nr:343451.

¹⁸ HTVD-, Sy:4. (1953)vesikanr:69, 71, 77; ASD., c.IV, nr:12.

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler

yapacağına dair söz verdi¹⁹. Bu yazışmalar sırasında M. Kemal, ülkede asayişin sağlanabilmesi için devletçe jandarma sayısının 75.000 kişi olarak gösterildiğini ve kendi teklifinin de buna uygun olduğunu belirtmekte idi²⁰. Halbuki mütareke hükümleri gereği jandarma sayısı 43.000 civarına indirilmek durumunda idi. Ayrıca Canik livasında asayişin sağlanabilmesi için de, halktan bir kaç bin askerin silah altına alınmasını teklif eden Paso, bu durumun İtilaf temsilcilerine kabul ettirilmesini de istemekte idi²¹. Nitekim bu istekler, 28 Mayıs 1919 tarihli Hey'et-i Vükelâ toplantısında etraflıca görüşüldü ve uygun bulunarak²², alman karar aynı gün Damat Ferit tarafından M. Kemal Paşa'ya şifre edildi. Damat Ferit şifrelelgrafında, jandarmanın artırılması hususuna şu açıklamayı getirmekte idi: "...Devletin halen muhtaç olduğu jandarmaya kayd keyfiyetinin de bir vazife-i vataniye ifâsından ibaret olduğunun, icap eden mahallerde ahaliye hüsn-i suretle ifnâmı tenün-i maksada hâdim olacağına binâen, cihet-i mülkiye ve askeriye tarafından ana göre İcdâbir ve tcebbüsât-ı lazimenin ifasıyla icabı miktar jandarmanın kayd ve istihdamı esbabının istikmâli, Hey'et-i Vükelâca kararlaştırılmış ve Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri'ne tebligat yapılmıştır."²³

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Bölgesinden Geri Çağrılması

M. Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişinden sonra İngilizler kendisinden şüphelenmeye başladılar. M. Kemal'in müfettişlik mıntikasındaki tutumu. İngilizlerin kuşkularını daha da arttırdı. İngilizler, Sadrazama ve hükümete baskı yaparak Önlemler alınmasını istedi. Bu sırada memleketin çeşitli yerlerinden gelen telgraflar, hükümete güven duyulmadığını belirtiyordu. Nitekim, işgal olayları karşısında pasif davranan hükümete halk hoş bakmıyordu. Bu sırada Paris'e barış görüşmelerine giden Sadrazam, hükümet başkanlığına, M. Kemal'in ordu müfettişliğine atanmasına başından beri karşı çıkan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi bıraktı. Bu durumdan yararlanmak isteyen İngilizler hemen devreye girerek M. Kemal'in geri çağrılması yolunda hükümete baskı yapmaya başladı.

3 Haziran 1919 günü M. Kemal Paşa önemli bir girişimde bulundu. Osmanlı murahhaslarının 1 Haziran'da Paris Barış Konferansına çağrıldığıının, hükümet tarafından bildirilmesi üzerine müfettişlik mıntikasındaki kumandan ve valilere "kişiye özel" olarak bir telgraf çekti. Bu telgrafında, halkın tepkisinin İtilaf Devletleri tarafından dikkate alınmak mecburiyetinde olduğu, yapılan miting ve sairinin hedefine ulaştığı belirtiliyordu. Ayrıca Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettikleri bir zamanda milletin istekleri ile Paris Konferansına gidecek hey'etin istekleri arasında bir uygunluk bulunması gerekiyordu²⁴. Öte yandan, bu konferanstan kısa bir süre önce 26 Mayıs

¹⁹ HTVD., Sy:4, vesika nr: 78,82.

²⁰ BOA.BEO., Harbiye Giden nr:343181; HTVD., Sy:4, aynı vesikalar.

²¹ Gn-Kur.ATASE Arşivi:] -1, Kısılı, Ds:1 64, F:48-1; BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343 181.

¹⁷ BOA.MVM.,nr:215.s.132.

[^] BOA.DH.ŞFR., nr:99/385.

²⁴ Kemal Atatürk. *Nutuk, c.1, s.27-29.*

1919'da toplanan Saltanat Şurasında, hemen herkes millî bağımsızlığın korunması ve millet adına alınacak kararların bir millî şuraya verilmesi gereği istendiği halde²⁵. hükümetin sırtını dayadığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına konuşan Sadık Bey, İngiltere himayesini teklif ediyordu²⁶. Şunu da belirtmek gerekirse, M. Kemal'in 3 Haziran'da Havza'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği telgraf. İtilaf Devletleri istekleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalan hükümete bir başkaldırı niteliğinde idi. M. Kanal bu telgrafında; ""İtilaf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklaline riayetkar kalmadıkça ve millet ve devletin tamamı-i masuniyetinden emin bulunmadıkça... tezahürâl-ı milliyeyi men' ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olay ve gelişmeler karşısında sorumluluk kabul edecek ne kumandan, ne mülkiye memuru ve ne de hükümet tasavvur edemiyorum"²⁷ diyordu.

Mustafa Kemal'in Görevden Alınması Yolunda İngiliz'lerin Çabaları, Hükümetin Tutumu

Bu sırada İngiliz istihbaratından Yüzbaşı Hurst ise. Merzifon'dan Amiral Galthorpe'a gönderdiği şifre telgrafta, III. Ordu Müfettişinin faaliyetleri birer birer sıralıyor; M. Kemal'in "telgraJhalencri âdetâ tekeline almış olduğunu" ifade ediyordu²⁸. Hurst'tan gelen bu raporlar, İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığını harekete geçirdi. General Milne, 6 Haziran 1919'da Harbiye Nezaretine verdiği notada M. Kemal Paşa ile maiyetinin derhal İstanbul'a çağrılmasını istemişti. İngiliz komutana göre. o günün kritik şartları içinde tanınmış bir Türk generalinin, emrindeki subaylarla birlikte Anadolu'da dolaşması huzursuzluk yaratacak nitelikte idi. Ayrıca askerî yönden bir faaliyette bulunmasına da gerek yoktu²⁹. Milne'in bu eniri yanında Galthorpe da 8 Haziran (1919) tarihinde Osmanlı Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta, Samsun mıntıkasından iç kesimlere gitmek için hazırlanan M. Kemal Paşa'nın geriye çağrılmasını istedi³⁰. Bu maksatla İngiliz Askerî Ataşesi Deedes, 8 Haziran'da Sadrazam ve Dahiliye Nazın Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile bir görüştü. Bu görüşmede Sabri Efendi, M. Kemal'in geri çağrılması yolunda istekte buldukları için İngilizler'e teşekkür dahi etti. Sadrazam vekiline göre, Anadolu'daki hareketin ardında Harbiye Nezaretinin bulunduğu bir gerçektir. Deedes. Anadolu'daki milliyetçi hareketin bir itihatchılık hareketi olarak yorumlanması konusunda Sabri Efendi ile hem

²⁵ Tayyip Gökbilgin. *Millî Mücadele Başlarken*, s.95-119.

²⁶ Sina Aksin. Aynı eser, s.339-340.

²⁷ HTVD.. Sy:5, (1953), vesika nr:95; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s.26.

²⁸ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, s.I, s.15-23.

²⁹ HTVD., Sy:1, vesika nr: 17; vesikanın İngilizce metni için bk. HTVD., Sy:19, (1957), vesika nr:494.

³⁰ BOA.DH.KMS., Ds:53-1, nr:43, F:2; Bilal Şimşir, Aynı eser, c.L s. 10.

Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler

fikir idi. İngiliz Generali bu sırada İngiliz Muhipler Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Sait Molla ile de bu konuda görüşmekte idi³¹.

Bu gelişmelerin olduğu esnada, İngilizler'in kararlı tutumları karşısında şaşkına dönen Osmanlı hükümeti, çelişkili tavırlar sergiliyordu. Hükümetin sivil kanadı İngiliz görüş ve istekleri doğrultusunda bir politika izlerken, askerî kanada bakılırsa, farklı bir görüş içinde buldukları anlaşılır. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Milne'nin notasına 8 Haziran tarihinde şu cevabı verdi: "M. Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt' alan müfettişliğine tayininde en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti mümessilinin Bâbîâlîye verdiği bir nota olmuştur. Bu nota üzerine Sadrazam (Damat Ferit), siyasî mümessil ile görüşmüş ve bir müfettiş gönderileceğini söylemiş, her hangi bir itiraza maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda silahların toplanmadığı ve nakledilmediği hakkında bir çok şikayetler de vardı. Binaenaleyh şikayetin önünü almak, hem de hükümetin mütareke hükümleri gereği mes'ul olduğu asayiş ve inzibatı teinin etmek amacıyla hükümetin kararı ile ülke üç ayrı müfettişlik muntıkasına taksim edilmiş, her muntıkaya da bir müfettiş tayin olunmuştur. M. Kemal Paşa da bunlardan biridir. Talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak barış kadrosu olduğundan ordu komutanı değil, ordu müfettişi unvanına sahiptir.. Böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının halkı rahatsız mı, yoksa teskin mi edeceğinin takdirini memleketin lecitibeli bir asker evlâdı ve mes'ul nazırı olarak acizlerine terk edilmesiiü rica eder ve sekiz aydan bu yana devam eden bir mütarekeden soma artık Türkler ve Müslümanlara lütfen güven duymanızı rica ederim,.."³². Cevat Paşa'nın cevabından da anlaşıldığına göre, bu görevlendirmede yani müfettişlik mes'ulesinde İngiliz temsilcilerinin arzusu da dikkate alınmış; öte yandan, Damat Ferit ile İngiliz siyasî mümessili Ryan görüşüp anlaşmışlardı.

Bu gelişmeler olurken Havza'da bulunan M. Kemal, buradaki faaliyetlerinden dolayı. İngilizlerin kuşularını daha da arttırmakta idi. Paşa tarafından Sadrazam ve hükümete gönderilen telgraflarda İngilizlere karşı önlemler alınması isteniyordu. İşte bundan dolayı M. Kemal Paşa ile hükümet arasında ilk kovalamaca ve sinir savaşı başlamış oldu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngilizler'in isteğini kabul eden Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) kararına uyarak M. Kemal'den 8 Haziran'da, ".... elindeki istibotlardan biri ile hemen İstanbul'a dönmesini" istedi³³. Öte yandan, hükümetin sivil kanadının M. Kemal'in İstanbul'a hemen dönmesi yolundaki çalışmaları karşısında. Şevket Turgut Paşa, M. Kemal'in başkente dönmesi hakkında hiç bir açıklamada bulunmuyordu. M, Kemal gönderdiği telgrafta, çağırılma gerekçelerini sorduktan sonra, kömür ve benzin sıkıntısından dolayı gecikeceğimi ileri sürerek³⁴, gerçek nedeni öğrenebilmek için de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya

³¹ Bilal Şimşir, Aynı eser, s.11-14.

³² Gn.Kur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls:1 1, Ds: 164, F:76, 76-1, 76-2; Ayrıca bk.HTVD., Sy:1 (1952), vesika nr: 18-a,b,c; Gotthard Jaeschke, Milne'in notasına Harbiye Nazırının cevap verdiği söyleyerek hataya düşmüştür. Halbuki cevabı veren imzasından da anlaşıldığı üzere Cevat Paşa'dır. Krş., Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s. 125.

³³ HTVD.,Sy:1, vesika nr:19.

³⁴ HTVD..Sy:1, vesika nr:20.

başvuruyordu. Nitekim Cevat Paşa, 11 Haziran tarihli cevabında; M. Kemal Paşa'ya gizlice mes'elenin gerçek nedeni şöyle açıkladı: "Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşması kamuoyunda iyi bir etki uyandıracığından bahisle İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi"³⁵. Diğer taraftan Harbiye Nazın Şevket Turgut Paşa da M. Kemal'e aynı tarihte (11 Haziran) gönderdiği telgrafında; "İstanbul'a davetiniz hükümetin kararı sonucudur." diye açıklamakta idi³⁶. Bu yazışmalar devam ederken. Hariciye Nezareti Vekâletinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir tezkireden anlaşıldığına göre, M. Kemal'in görevine Meclis-i Vükela karar ile son verileceği belirtiliyor; ayrıca bütün mülkiye memurlarının, bundan haberdar edilmeleri gereği üzerinde duruluyordu³⁷.

Böylece hükümet ile müfettişlik unvan ve yetkilerini bırakmak istemeyen M, Kemal Paşa arasında zamanla giderek şiddetlenen yeni bir yazışma dönemi başladı ve bu tam bir ay sürdü. İngilizlerin kesin ve ısrarlı istekleri karşısında, M. Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesi an meselesi haline geldi. O, hükümetin İngiliz istekleri karşısında boyun eğdiğini görünce, bir telgrafla padişaha müracaat etti. M. Kemal Paşa'nın bu telgrafi gayet uzun yazılmış bir şikayetname idi. Bu telgrafında sık sık saltanat makamına bağlılığını vurgulamakla birlikte, Anadolu'daki millet, kumandan ve memurların düşüncelerine nüfuz ettiğinden milletin baştan aşağıya uyanık bulunduğunu, devletin istiklalini, saltanat ve hilafet haklarını korumak için güçlü bir azim ve imanla donanmış olduğunu belirtiyordu. Öte yandan bu sırada yayınlanmış olan padişah'ın son hatt-ı hümayûnu, milletin azmim arttırmıştı. M. Kemal'e göre, İstanbul'da bulunan korkakların ahlâkından yararlanmasını bilen yabancılar; devlet, millet ve padişahına bağlılık ve fedakârlıkla hizmet kabiliyetinde olanları ortadan kaldırmak istiyorlardı. Şayet kendisi başkente dönecek olursa; Ah' İhsan, Yakup Şevki Paşa, Fethi Bey vb. kumandan arkadaşları gibi İngilizler tarafından tutukluma çağından kuşkulanyordu. Ona göre hükümet, kendisini aldatarak merkeze çekmek istiyordu. M. Kemal bilahere telgrafında şu açıklamalarda bulunuyordu: "... Eğer icbar edilircem, memuriyet-i âcizânemden istifa ederek kemâgân Anadolu'da ve sine-i **milletle** kalacağını ve ve/âif-i vataniyyeme bu kere daha sarıh hatvelerle devam edeceğim. Ta ki, millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümayûnları masun-ı indiras olsun.."³⁸. Bu telgrafın M. Kemal'in azlini geciktirmek yanında bir faydası da, kendisini Padişah Vahdetlin'e millî direnişin sözcüsü olarak tanıtmak oldu³⁹.

M. Kemal Paşa 11 Haziran tarihinde Erzurum'da bulunan 15.Kolordu komutam Kâzım Karabekîr Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta ise, bütün bu gelişmeleri anlatmış ve "milletin hukuk ve istiklalini tayin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan" yana olduğunu belirtmişti. Ayrıca kendisinin, mümkün olduğunca zaman kazanmak ve karargâhını memleket dahiline sokmak amacıyla olduğunu ifade etmişti⁴⁰. Bu sırada

³⁵ ATTB., c.IV, Ankara 1964. s.29.

³⁶ HTVD., Sy:L, vesikanv:22.

³⁷ BOA.DH.KMS., Ds:53-1, nr:43, F:2.

³⁸ ASD..C.1. s.15-17.

³⁹ Sina Aksin de bu görüştedir. Bk. Ayın eser, s.346.

⁴⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.44.

Mustafa Kemal Paşa 'mn Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler

Şevket Turgut Paşa, 15 Haziran'da M. Kemal'e "İstanbul'a davetiniz hükümetin kararıdır." ifadelerini içeren telgrafını tekrar göndermişti⁴¹. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa. adeta bu işten yani M. Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılması hususundan nezaretinin sorumlu tutulmasını istercesine, bu çağrının hükümet tarafından yapıldığını tekrarlıyordu. Paşa'nın telgrafında isteksizce bir çağrı ifadesi gizli idi. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, M, Kemal Paşa'nın hareketi ordu mensuplarınca kalben destekleniyordu.

Bütün bu gelişmeler olurken, hükümet, bu defa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin telgraflarının işleme konmasını yasakladı. Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit (Karay) Bey, 16 Haziran tarihinde bütün posta teşkilatına yayınladığı genelgesinde, bu demeklerin telgraflarının kabul edilmemesini tebliğ etli. Dahiliye Nazırın Ali Kemal ise, işgallerden dolayı duyulan üzümlü ne kadar büyük olursa olsun, bu aşamada hükümetin ne Yunanlılarla, ne de başkalarıyla savaşabilecek bir gücü olmadığını, bit nedenle "kuva-yı milliye" adıyla birlikler hazırlamanın felaketlere neden olacağını ileri sürmekte idi⁴². AH Kemal'in bu dönemde politikası kuva-yı milliye karşıtı-bir yerde lainsince-ve bekle gör, olanları kabul et şeklinde idi. Bunun üzerine M. Kemal Paşa, Posta ve Telgraf Müdüriyetine gönderdiği 20 Haziran tarihli yifrede bu gelişmelerden dolayı hükümeti protesto etti. Refik Halit Bey'in ifadesiyle; "...Anadolu'da o şiddetli müdahale, İstanbul'da bu acele mukabele..." M. Kemal ile bağların kopmasına zemin hazırladı⁴³. Bir müddet sonra da 7/8 Temmuz, 1919 tarihinde İstanbul hükümeti ile Anadolu arasındaki ilişkiler tamamen kopacak ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu Türkü kendi basma Millî Mücadele hareketini yürütmek için harekete geçecekti.

SONUÇ

Osmanlı ordusunun tasfiyesinin düşünüldüğü bir sırada teşkil edilmiş olan ve olağanüstü bir dönem olması itibarıyla geniş yetkilerle donatılmış bulunan ordu müfettişlikleri İngiliz propagandası, baskısı ve tazyiki, diğer yandan hükümetin beceriksizliği yüzünden lağv edildi. Gerçi Osmanlı hükümeti, ekonomik krizden dolayı müfettişlik teşkilatına son verildiğini açıklarsa da, bu pek inandırıcı değildi. Geri planda İtilaf Devletleri temsilciliklerinin baskılan ve özellikle ordu müfettişlerinin Anadolu'da kuva-yı milliye hareketini örgütlemeleri, halkı işgal ve ilhaklara karşı uyandırmaya çalışmaları büyük ümitler bağlanan bu yapılanmalım sona ermesinin nedenleri arasında idi. Ordu müfettişlikleri, 3-3,5 ay kadar süren görevleri esnasında millî hareketin Anadolu'da yayılıp dal budak salmasında önemli bir görevi yerine getirmişti. Bunların başına tayin olunan genç ve dinamik komutanların, memleketin içinde bulunduğu

⁴¹ HTVD., Sy:1. vesika nr:22.

⁴² Refik Halit Karay, *Mine! Bâb İle Mihrap*, İstanbul 1992, s. 156-159.

⁴³ Refik Halit Karay, Aynı eser, s. 160-161; Karabekir. Aynı eser, s.48vd; ayrıca geniş bilgi için bk.. Metin Ayışîai. *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayati)*, Ankara 1997, s.204-205.

durum ve diğer gelişmeleri, olayların gidişatını çok iyi tahlil etmeleri sonucu, bu teşekküllerin Anadolu'da birlik ve beraberlik ruhunu sağlayarak, düşmana karşı mukavemet duygusunun oluşmasında önemli roller üstlendiğini ifade etmek gerekir. İstanbul'un orduyu ayakta tutma fonksiyonunu yitirmesinin ardından Anadolu'da giderek dallanıp budaklanan bir hareketle ordu yeniden- fakat bu defa Anadolu merkezli

⁴⁴
- yapılanmanın içerisine girdi .

Nitekim, Damat Ferit hükümetin ecziyet ve beceriksizliği, İtilaf Devletlerinin etkisinden kurtulamaması Anadolu'da halkın başının çaresine bakması için yeni bir politikanın belirlenmesini gündeme getirdi. İşte bu dönemde halk, Anadolu'da Kuva-yı Milliyeci komutanlar etrafında birleşerek yöresel mücadeleleri başlattı. Yöresel mücadeleler kısa bir süre sonra da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde topyekun "Millî Mücadele" hareketine dönüştü.

⁴⁴ Milli. Mücadele yıllarında ordunun yeniden yapılanması hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen. *Mütareke Döneminde Ordu ve Yeniden Yapılanma (1918-1920)*, (M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.